

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Стокаліч Ігор Святославович

УДК 1(091):130.3:141.4:141.7:2-852.5:304.2

**СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ
В РЕЛІГІЙНІЙ ФІЛОСОФІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 09.00.05 – історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Стокаліч

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії науки та культурології Центру гуманітарної освіти Національної академії наук України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
Суходуб Тетяна Дмитрівна,
Центр гуманітарної освіти НАН України,
доцент кафедри філософії науки та культурології.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Алясв Геннадій Євгенович,
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка,
завідувач кафедри філософії і
соціально-політичних дисциплін;

кандидат філософських наук, доцент
Адаменко Надія Богданівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри філософії.

Захист відбудеться 12 лютого 2019 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 11 січня 2019 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.К. Матюшко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Історико-філософське пізнання усталено розуміється як таке, що відтворює минулий філософський процес в аспекті інтерпретації концептуальних підходів до розв'язання актуальних для історичних епох проблем, відповідно – визначення поняттєво-категоріального ладу мислення, особливостей традицій, зв'язку вироблених в їх межах ідей з сучасністю тощо. Така реконструкція минулих інтелектуальних пошуків є закономірною для історії філософії як наукової дисципліни.

У той же час історико-філософське пізнання містить в собі й потужний пласт ідей, що продуктивно спрацьовуватимуть у процесі розв'язання проблем і сучасного суспільства, яке стрімко глобалізується, демонструючи прагнення трансформуватись на рівні своїх інституцій: громадянського суспільства, держави, та сфер суспільного буття – духовно-культурній, економічній, політичній, освітній, правовій, релігійній, соціальній та інших. Звідси випливає, що вивчення концепцій, вироблених у релігійній філософії для розуміння сутності та підстав соціокультурних трансформацій, актуальне для України як держави, яка знаходиться нині у складному процесі тотального реформування, зворотнім боком чого закономірно виступає кризовий стан, подоланню якого сприятиме досвід релігійно-філософського осмислення суспільних перетворень.

Вивчення процесу соціокультурних трансформацій в релігійній філософії у кінці XIX – на початку XX ст. актуалізується також і з причини перетворень, що спостерігаються в означений період і в межах самої традиції, предметом аналізу в якій постають питання цивілізаційного поступу, суспільного буття, філософії історії. Відбувається, таким чином, перехід від дослідження переважно онтологічних та світоглядних питань побудови світу, співвідношення віри і знання, віри і розуму, аналізу таких «вічних» цінностей як віра, Божественний Абсолют, сакральний світ, релігійно зрозуміла свобода до постановки актуальних соціально-філософських проблем – співвідношення цивілізації та культури, прогресу та регресу, еволюційних та революційних шляхів суспільних перетворень, ролі в соціокультурному історичному процесі такого життєвого початку як особистісна індивідуальність тощо.

Таке змістовне збагачення поставлених у межах релігійної філософії кінця XIX – початку XX століття проблем сприяло побудові оригінальних концепцій розуміння історії та цілісного реформування суспільства, що дозволило по-новому оцінити як сам феномен релігійної філософії, так і її інтелектуальний потенціал, його значення у сучасному суспільному поступі.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Формування поняття «соціокультурні трансформації» та актуалізація проблеми суспільних перетворень у релігійній філософії відбулися під впливом усвідомлення кризи культури кінця XIX – на початку XX ст. та кардинальних революційних змін у новітню добу історії. За цих обставин на перший план філософського і, зокрема, релігійно-філософського дискурсу вийшли питання ролі культури у цивілізаційному поступі, співвідношення культури та цивілізації, особливостей еволюційного та революційного шляхів історичного розвитку, критичного

осмислення ідеї прогресу, змісту суспільного ідеалу, кризових станів суспільства, які ставили представники досліджуваної традиції та які залишаються актуальними і в сучасному науковому дискурсі (К. Барт, М. Бердяєв, М. Бубер, А. Вебер, Ю. Давидов, М. Данилевський, Г. Зіммель, В. Зеньківський, К. Леонт'єв, Х. Ортега-і-Гассет, П. Манан, Ж. Рюс, Т. Сидоріна, В. Сиров, Г. Тавризян, Е. Трельч, А.Дж. Тойнбі, А. Хюбшер, О. Шпенглер та ін.).

Поняттєво-категоріальний апарат дослідження суспільних перетворень складається з таких абстракцій, як культура, цивілізація, трансформація, соціокультурні трансформації, революція, еволюція, реформа, прогрес, суспільний ідеал тощо, які вибудовувалися в концепціях релігійних філософів досліджуваної доби та аналізувалися в працях С. Бак-Морс, Е. Бьорка, Ю. Давидова, Г. Завалька, Т. Карлейля, Ю. Качанова, В. Межуєва, Й. Ратцингера (Бенедикта XVI), Г. Селзама, Ф. Фюре та ін.

У кінці XIX – на початку XX ст. у ролі проблеми усвідомлюється й сама релігійна філософія, її роль, функції у соціокультурному бутті, можливості впливу на самосвідомість людини, захопленої популярними у той період масовими ідеологіями та суспільно-політичними рухами, що аналізується в дослідженнях С. Аверінцева, Г. Аляєва, П. Валльєра, К. Войтили (Іоанна Павла II), М. Громова, Ю. Жичинського, К. Ісупова, О. Кіхно, Г. Кюнга, В. Лімонченко, Й. Ратцингера (Бенедикта XVI), Ж. Рюс, Т. Суходуб, С. Таранова, Н. Філіпенко, С. Хоружого та ін. Особливе місце у релігійно-філософському дискурсі посідає тема свободи, що розглядається в контексті духовного життя людини та суспільно-історичних перетворень (Н. Адаменко, О. Кіхно, А. Лазарева, М. Мазурик, О. Сичевська-Возняк, В. Шаповал).

Основоположними для даного дослідження є концепції релігійної філософії історії, що виробилися на базі християнсько-православної культури, інтерпретацією яких займаються українські й зарубіжні науковці (В. Акулінін, І. Алексєєва, Г. Аляєв, А. Аржаковський, В. Асмус, Л. Байрачна, Н. Бонецька, Й. Бремер, В. Возняк, П. Гайденко, Дж. М. Гамбург, Г. Гачев, А. Гачева, Н. Гончаренко, М. Громов, А. Гулига, А. Де Блазіо, Б. Ємельянов, О. Єригін, О. Єрмишов, К. Ісупов, С. Жаба, М. Зернов, І. Іванова, О. Клеман, Дж. Клайн, А. Койре, Ф.Ч. Коплстон, В. Кувакін, С. Левицький, М. Лифшиць, В. Личковах, В. Лімонченко, Т. Масарик, М. Маслін, Н. Мозгова, Н. Мотрошилова, М. Нікульчев, Т. Оболевич, І. Огородник, А.П. Рендалл, Т. Розова, М. Савельєва, М. Семьонкін, О. Соколевська, А. Стрельцов, А. Сухов, С. Титаренко, А. Тихолаз, Н. Філіпенко, Т. Хома, С. Хоружий та ін.).

Окремо варто виокремити традицію філософського та історико-філософського аналізу релігійної філософії, що склалася в Україні, та в якій передусє розгляд зв'язку релігійного філософування з теологією, співвідношення філософської раціональності та християнської віри, творчий спадок окремих мислителів (М. Альчук, Г. Аляєв, І. Бичко, Є. Більченко, О. Величко, С. Вільчинська, Л. Владиченко, В. Возняк, М. Задерецька, О. Кіхно, Є. Козлов, В. Кордун, С. Кримський, В. Лімонченко, О. Литвинов, В. Мовчан, Н. Мозгова, М. Нікульчев, І. Огородник, С. Переход, В. Петрушов, М. Савельєва,

К. Сігов, О. Соболевська, С. Таранов, С. Титаренко, Н. Чекер, С. Янковський та ін.).

У визначенні методології та специфіки історико-філософського пізнання використані теоретико-методологічні розробки, представлені у працях О. Александрової, Г. Аляєва, В. Возняка, П. Гайденко, В. Горського, М. Громова, А. Гулиги, Ю. Кушакова, В. Лімонченко, О. Лосєва, Н. Мотрошилової, Т. Ойзермана, Х. Ортеги-і-Гасета, В. Петрушенка, С. Руденка, В. Ярошовця та ін., на підставі яких методологічний плюралізм постав як основна пізнавальна стратегія, що унеможливила домінування окремих методів у ролі «універсальних».

Відаючи належне означеним дослідженням, слід відзначити, що у них має місце аналіз підстав суспільного розвитку лише стосовно вчень окремих мислителів, що ставить на часі питання систематизації існуючих підходів та необхідність вироблення цілісної концепції щодо вирішення проблеми соціокультурних трансформацій у релігійній філософії. Складності процесу соціокультурних перетворень та їх відображення в релігійно-філософському дискурсі, який не може бути вичерпаним, зумовили вибір теми та структуру даного дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Центру гуманітарної освіти НАН України (протокол № 2 від 26 лютого 2013 року), пов'язана із сучасними дослідженнями соціокультурних трансформацій, на рівні аналізу концептуальних підходів, розроблених в межах історико-філософського пізнання феномену релігійної філософії, узгоджена з планами науково-дослідної роботи Центру гуманітарної освіти НАН України та виконана відповідно до теми «Перехідні та порубіжні процеси в суспільстві: специфічні та загальні закономірності» (державний обліковий номер – 0218U001598).

Мета дослідження полягає у виявленні засад соціокультурних трансформацій, смислу суспільних перетворень, процесу реформування у концептуальних підходах та соціально-філософських ученнях релігійних філософів кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Відповідно до поставленої мети сформульовані наступні дослідницькі завдання:

- визначити теоретико-методологічні основи дослідження соціокультурних трансформацій у релігійній філософії епохи кінця ХІХ – початку ХХ століття;
- з'ясувати поняттєво-категоріальний лад, характерний для осмислення трансформацій суспільства у вченнях релігійних філософів досліджуваної доби;
- виявити ідейні витoki формування соціально-філософської проблематики у релігійно-філософській традиції кінця ХІХ – на початку ХХ ст.;
- дослідити розв'язання питання про трагізм історії в західноєвропейській релігійній філософії на основі аналізу творчості К. Барта і Е. Трельча;
- розкрити персоналістський варіант подолання трагізму історії у філософії М. Бердяєва;
- виявити характерні риси «діалогічної теології» М. Бубера;

- проаналізувати філософію історії Л. Карсавіна у контексті проблеми соціокультурних перетворень;
- дослідити значення духовних основ суспільного буття за концепцією С. Франка;
- розкрити настанови щодо людини та ролі її духовного досвіду у суспільному поступі за концепцією І. Ільїна;
- відтворити концептуальний підхід до розуміння історії та засад буття суспільства у вченні П. Флоренського;
- з'ясувати значення концептуалізацій релігійними філософами процесу соціокультурних трансформацій для розуміння суспільно-історичного поступу.

Об'єкт дослідження – релігійна філософія кінця XIX – початку XX століття та її внесок у соціально-філософський дискурс щодо суспільних трансформацій.

Предметом дослідження є змістовні особливості розв'язання проблеми соціокультурних трансформацій у релігійній філософії названої доби.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Заради досягнення поставленої в дослідженні мети застосовано поліметодологічний підхід, що формується на перетині класичної (монологічної, орієнтованої на загальне) та посткласичної (діалогової, враховуючої ціннісні виміри буття) філософської раціональності, що дозволило показати «перехідність» релігійної філософії досліджуваного періоду, в якій поєднуються принципи класичного та сучасного філософування. Поняттєво-категоріальний апарат вибудовано та досліджено за допомогою загальних наукових методів, таких як дедукція та індукція, абстрагування, аналітичний метод, законів та операцій логіки, принципу еволюціонізму. Основою висвітлення особливостей релігійно-філософської традиції та окремих учень релігійної філософії історії, релігійного соціально-філософського дискурсу, їх ідейного збігу та відмінностей, є наступні підходи: системний, феноменологічний, описовий, історичний (у таких його варіантах як порівняльно-історичний та історико-генетичний). Герменевтична інтерпретація дозволила реконструювати зміст, уявити «приховані» смисли досліджуваних текстів релігійних філософів. Проблемно-логічний метод та методологічний підхід «перспективізму» (Х. Ортега-і-Гассет) використано для узагальнення результатів дослідження, де важливо виявити зв'язок між досліджуваним культурно-історичним феноменом та сучасною культурою.

Теоретичну основу дослідження становлять наявні наукові розвідки щодо проблем соціокультурних трансформацій суспільного буття, особливостей релігійної філософії доби кінця XIX – початку XX століття, питань еволюційного та революційного поступу в історичному процесі, культурно-цивілізаційного розвитку, які належать українським і зарубіжним ученим.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці цілісного підходу до проблеми соціокультурних трансформацій у релігійній філософії кінця XIX – початку XX століття, який дозволив виявити суспільно-історичні засади суспільних перетворень, які представлені у вченнях релігійних філософів, а також розкрити практичний потенціал історико-філософського знання, досвід осмислення еволюційних та революційних суспільних перемін

на рівні релігійно-філософських концептуалізацій проблеми. Наукова новизна дослідження конкретизована у наступних положеннях, які виносяться на захист:

Вперше:

– у генезі та аналізі основних теоретичних підходів, характерних для соціально-філософського дискурсу релігійної філософії кінця XIX – початку XX століття, здійснена концептуальна тематизація в межах історико-філософського пізнання проблеми суспільних перетворень, соціокультурних трансформацій на рівні визначення поняттєво-категоріального устрою осмислення суспільних змін та аналізу концептуальних підходів до означених проблем у релігійній філософії досліджуваної доби;

– доведено, що в релігійній філософії кінця XIX – на початку XX ст. відбувається критичний перегляд усталених у філософії модерну підходів до проблеми суспільно-історичних змін, що створює аргументоване розуміння того, що домінування в історії певних «єдиних» законів цивілізаційного поступу обов'язково приведе до руйнування культури, сформованих в історії народів духовних традицій;

– запропоновано тлумачення загального смислу, засадничого для дослідження терміну соціокультурні трансформації, яке розглядається, зважаючи на концептуальні підходи філософів досліджуваної доби, як родові у відношенні до видових понять – революція, еволюція, на підставі чого доводиться, що соціокультурні перетворення в межах еволюційного порядку реформувань суспільств або революційного зламу суспільного устрою вичерпують логічний обсяг такого діленого поняття, як трансформації;

– розкриті теоретичні складності, що виникають під час аналізу конкретно-історичних подій за умови браку підстав для розрізнення такого соціального феномену, як революція від інших явищ суспільно-політичного буття, таких, наприклад, як еволюція, що передбачає часткові зміни у суспільстві, що ніяк не створюють новий суспільно-політичний устрій; від реформ як таких перетворень, що відбуваються в межах існуючого суспільного ладу (зміни «згори»); від повстань, які є суспільними переминами «знизу», і, тим не менш, не ведуть до утворення нового ладу та ін.;

Уточнено:

– розуміння змісту окремих учень релігійних філософів кінця XIX – початку XX століття щодо суспільних умов, підстав та проблем соціокультурних трансформацій;

– визначення понять «суспільство» та «соціум», «суспільний» та «соціальний», на базі яких з'ясовується змістовний потенціал поняття «трансформація»;

Набули подальшого розвитку:

– дослідження ідейних джерел, духовно-культурних та історичних передумов становлення дискурсу щодо соціокультурних перетворень у релігійній філософії кінця XIX – першої половини XX століття;

– принцип поліметодологічності, який проявляється у взаємодії методів класичної та посткласичної філософії.

Теоретичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що вони дозволяють цілісно представити лінію соціальної філософії та філософії історії в аспекті розгляду проблеми соціокультурних трансформацій суспільного буття як окреме спрямування у релігійній філософії; повніше усвідомити сенс сучасних процесів суспільного реформування на основі сприйняття досвіду релігійно-філософського осмислення минулих суспільних перетворень, що загалом сприятиме оптимізації процесу реформування в сучасній Україні, а **практичне** – в тому, що вони можуть бути використані у навчальному процесі при підготовці нормативних курсів та спецкурсів, навчальних посібників з дисциплін «історія філософії», «релігійна філософія», «соціальна філософія», «філософія історії».

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є одноосібно виконаним дослідженням. Висновки і положення його наукової новизни, що виносяться на захист, отримані автором самостійно. Праці інших науковців використовувались при аргументації окремих положень, про що свідчать відповідні посилання. В опублікованих автором працях відтворені основні результати дисертаційного дослідження.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднені на наступних наукових конференціях: Всеукраїнська наукова конференція «Буття філософії: здобутки минулого та виклики сучасності», з нагоди Всесвітнього Дня Філософії (UNESCO) (Дніпропетровськ, 2014); Всеукраїнський круглий стіл «Інформаційне суспільство: його проблеми та перспективи у XXI столітті» (Київ, 2015); Міжнародна теоретико-практична конференція «Академічні читання, присвячені пам'яті професора Г.І. Волинки: “Філософія, освіта, наука”» (Київ, 2015, 2017); XXIV-а Міжнародна наукова конференція «Мова і культура» імені Сергія Бураго (Київ, 2015, 2018); Міждисциплінарна Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Релігія. Філософія. Культура» (Чернігів, 2015); Міжнародна наукова конференція «Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання» (Одеса-Дніпро, 2016); Міжнародна наукова конференція «Феномен мистецтва як проблема філософії і культури Срібного віку» (Дрогобич, 2017); Міжнародна науково-практична конференція «“Kondratyuk Innovations XX – XXI” до 120-ої річниці з дня народження Юрія Кондратюка (Олександра Шаргея)» (Полтава, 2017).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлені у чотирнадцяти публікаціях, з них одна – у зарубіжному виданні, одна – у фаховому виданні України, яке включене до міжнародних наукометричних баз; п'ять – у фахових виданнях України, затверджених для філософських наук та сім – в інших періодичних наукових виданнях та збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлені поставленими завданнями і логікою дослідження, що впливає з його мети. Дисертація складається з анотацій, вступу, трьох розділів, які включають у себе одинадцять підрозділів, списків використаних джерел до кожного розділу та висновків. Загальний обсяг дисертації становить 250 сторінок, з них 209 сторінок основного тексту. Список

використаних джерел складає 41 сторінку і налічує 314 найменувань, з них 9 – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** розкривається актуальність теми дослідження, формулюються його мета і завдання, визначаються об'єкт і предмет дослідження, формулюються положення наукової новизни, які виносяться на захист, висвітлюється теоретичне і практичне значення дослідження і форми апробації його результатів, а також структура дисертації.

Перший розділ – «Джерельна база і теоретико-методологічні засади дослідження соціокультурних трансформацій у релігійно-філософській думці кінця XIX – початку XX століття» – висвітлює емпіричну базу, методи та підходи дослідження. Проводиться аналітичний огляд літератури, визначається зміст провідних понять та категорій, ключових для успішного виконання даного дослідження.

У **першому підрозділі – «Методологія історико-філософського дослідження соціокультурних трансформацій»** – обґрунтовано пізнавальну стратегію стосовно розкриття проблеми трансформацій суспільства у досліджуваній традиції, визначено об'єкт і предмет дослідження. Підкреслено, що пізнавальна стратегія будується на основі методологічного інструментарію класичної та сучасної філософії, передусім герменевтики та феноменології.

У **другому підрозділі – «Поняттєво-категоріальний апарат та ступінь наукової розробленості проблеми соціокультурних трансформацій в історико-філософських розвідках релігійної філософії кінця XIX – початку XX століття»** – проаналізовані визначення наступних понять: трансформація, суспільство, культура, суспільний ідеал, еволюція, революція та ін. Трансформація визначається як поняття, яке узагальнено означає будь-які суспільні перетворення, за логічним змістом – змінність як таку. Відтворено еволюцію змісту поняття «трансформація», яке у гуманітарному знанні містить в собі значення зрушень, якісних змін у певних сутностях. Аргументується, що у терміні «соціокультурні трансформації» доцільно розуміти «соціо-» у значенні «суспільні» – ті, що стосуються суспільства загалом та його конкретних інституцій: політики, держави, права, моралі, релігії та інших зокрема. Полісемантичне поняття «культура» використовується передусім у значенні реалізації творчих сил, здібностей людини до перетворення суспільства. Розкриті теоретичні підходи, розроблені у сучасній історико-філософській літературі щодо проблеми соціокультурних трансформацій та специфіки релігійної філософії.

Другий розділ – «Основні підходи до інтерпретації соціокультурних трансформацій у релігійній філософії історії кінця XIX – початку XX століття» – присвячено аналізу концепцій соціокультурних перетворень, розроблених релігійними філософами досліджуваної доби в аспекті дискурсу філософії історії.

У першому підрозділі – **«Ідейні витoki формування концептуальних підходів до проблеми суспільних перетворень у релігійно-філософських традиціях кінця ХІХ – початку ХХ ст.»** – з'ясовані ідейно-теоретичні основи формування релігійної філософії історії означеного періоду. Визначено, що визначальним у ній є вплив світоглядних позицій таких мислителів, як М. Данилевський, Г. Зіммель, С. К'еркегор, К. Леонт'єв, В. Соловйов, О. Шпенглер. Зокрема, це стосується їх міркувань про культурно-цивілізаційний поступ людства на релігійно-ціннісних підставах. Зазначено, що в межах релігійної філософії формування підходів до розв'язання проблеми соціокультурних трансформацій пов'язане з осмисленням кризових станів у суспільстві. Окремо розглянута позиція М. Бердяєва, яка узагальнює підходи попередників щодо розуміння кризи культури та перспектив її подолання.

У другому підрозділі – **«Осмислення трагізму історії в західноєвропейській релігійно-філософській традиції (К. Барт, Е. Трельч)»** – висвітлюються ідеї філософії історії у концепціях «діалектичної теології» К. Барта та «ліберального протестантизму» Е. Трельча. Встановлено, що збіг цих підходів виявляється, по-перше, у тлумаченні внутрішнього переживання особистості основою релігії, що йде від позиції Ф. Шляєрмахера; по-друге – в осмисленні історичного процесу як наслідку кризи культури і цивілізації. Показано, що розбіжність позицій цих релігійних мислителів полягає у різному розумінні цінностей та їх ролі у суспільному бутті. Якщо К. Барт критикує лібералізм, вбачаючи в цій ідеологічній доктрині основу перетворення традиційної християнської релігії на «релігію людини», то Е. Трельч виступає за утвердження у соціальному просторі прав і свобод людини, що відповідає справді демократичному поступу суспільства. Аргументовано, що обидва протестантські мислителі шлях соціокультурних трансформацій пов'язують з утвердженням у суспільстві християнського світогляду.

У третьому підрозділі – **«Релігійно-християнське перетворення життя як шлях подолання трагізму історії: філософський підхід М. Бердяєва»** – доводиться, що «комюнітарність» персоналізму М. Бердяєва слугує вихідним принципом розуміння ним суспільного світу, у якому має місце передування особистості суспільству, суспільства – державі. Показано, що особистісна свідомість людей складає фундамент чотирьох, за типологією мислителя, історичних епох: варварство, культура, цивілізація, релігійне перетворення. Зазначено, що стан цивілізації характеризується рисами індивідуалізму, колективізму, атомізацією суспільного буття. Продемонстровано, що соціокультурні трансформації, які реально звільняють людину, філософ убачає у духовній революції, яка культивує в людині особистість, християнську самосвідомість, служіння вищим ідеалам спільного буття людей. Політична ж революція скерована лише на зміну домінуючого положення певних соціальних груп у суспільному бутті.

У четвертому підрозділі – **«“Діалогічна теологія” М. Бубера як вчення про комунікативну природу “буття людини з людиною”»** – висвітлене вчення М. Бубера про комунікативну природу людського буття, культуру діалогу як основу гуманного існування суспільного світу. Показано, що вчення

М. Бубера про людину як ціле базується на поєднанні морально-ціннісних настанов іудаїзму та християнства, збіг яких проявляється у встановленні зв'язку духу зі світом, людини з людиною. Проаналізована критична оцінка філософом індивідуалізму та колективізму як основ популярних ідеологій ліберального та соціал-демократичного спрямування. Обґрунтовано, що обидва підходи породжують відчуття трагізму історії, людської самотності, бездомності й нездатні розв'язати питання засад гідного буття людини. Підкреслено, що у вченні М. Бубера зустріч людини з собою та зі світом людей можлива через подолання даних світоглядів на шляху формування простору міжлюдського буття, яке вибудовується там, де відбувається зустріч «Я» з «Ти».

У п'ятому підрозділі – **«Філософія історії Л. Карсавіна у контексті ідеї “історії індивідуальної душі”»** – розглядається зміст історії, який, згідно з названим мислителем, становить поступ людства як всеєдиного суб'єкта. Однією з традиційних форм соціокультурних трансформацій в історії є революції, головною причиною яких філософ вважає виродження правлячого прошарку. Доведено, що в основі філософії історії Л. Карсавіна перебувають ідеї про існування двох типів особистості – «індивідуальної» та «симфонічної». Перша вирізняє себе серед інших осіб проявом такої якості як «момент особи». На підставі індивідуальних осіб формується багатоедність соціальної особи. «Симфонічна особа», яка також є соціальною, формується на іншій підставі: тут провідну роль відіграє єдність почуттів з іншими, спільне розуміння правових, етичних та релігійних норм. Звідси випливає, що ігнорування особистісного виміру суспільного буття приводить до абстрактного, однобічного, нереального розуміння суспільства.

У третьому розділі – **«Концептуальні засади соціально-філософського дискурсу у православній традиції філософування кінця ХІХ – початку ХХ століття»** – висвітлюються особливості соціально-філософського дискурсу релігійних філософів, їх розуміння суспільства та його інститутів.

У першому підрозділі – **«С. Франк про духовні основи суспільства»** – підкреслюється доцільність тлумачення філософом суспільного буття як сфери ідеально-реального, тобто не як емпіричної, матеріально-чуттєвої реальності, але і не як абстрактної. Розкрито положення про суспільство як органічний об'єкт, для якого є характерним передусім духовний зв'язок людей, відповідно до чого і держава, і система господарювання, і родинні відносини тощо, базуються на особистості, яка становить справжню історичну силу. Виходячи з того, що християнський погляд на світ несе в собі «всезагальну відповідальність», а людина є духовною істотою, державно-суспільне буття слід розуміти у ціннісному вимірі – як служіння Богові, отже, творення справжнього життя. Основою історичного руху суспільств виступає світова духовно-культурна, насамперед релігійна спадщина. Тому такі вислови, як «душа народу», «дух епохи» є не певними метафорами, а назвами носіїв духовної сили, яка створювалася в історії та закарбувалася в традиціях. Показано, що концепцію суспільного буття С. Франка слід розглядати як ліберально-консервативну.

У другому підрозділі – «Соціальне буття людини як проблема філософії “духовного досвіду” І. Ільїна» – проаналізовано розуміння названим мислителем «вічних духовних основ» суспільного буття, якими є віра, любов, свобода, сумління, родина, батьківщина, що надають можливість зрозуміти форми розвитку суспільного життя, політичних процесів. Досліджувану історичну епоху І. Ільїн оцінює як кризову, адже їй притаманні нецільний дух, розколота людина, мислення без серця, які створили раціоцентричну культуру та машинну цивілізацію, у якій людина втратила боголюбний розум, сердечне споглядання, віруючу думку, без яких вона відчула себе не творчою духовною істотою, а річчю серед речей. Виходячи з того, що релігійність не є однією з визначених точок зору, а творчим життям, життя ж є дією, людина як духовна істота повинна не тільки чинити опір злу – інакше сама буде поглиненою ним, але й має творити нову реальність, на що вона є цілком здатною. Доведено актуальність ідеї творчої демократії, яка можлива за розвиненої правосвідомості громадян, від рівня якої залежить результат суспільних реформ. З’ясовано, що духовна гідність людей, їх автономія, взаємне визнання як аксіоми правосвідомості та одночасно загальні закони суспільного буття є чинниками, здатними трансформувати державу на справедливий духовний союз людей.

У третьому підрозділі – «Релігійний культ як ціннісна основа культурно-історичного розвитку у філософії П. Флоренського» – звертається увага на доцільність орієнтації в соціокультурному поступі на середньовічну культуру, для якої характерними є християнський культ, синтез культурних сфер, звернення більшим чином не на раціональний початок самосвідомості, а на вольовий. Показується, що не окрема людина є первинною соціальною клітинкою, а «пара друзів», взаємодія яких складає продуктивне зростання суспільних сил. Доводиться, що в цій ідеї міститься не тільки критика філософом атомарного розуміння суспільства, але й проглядається націленість на принцип діалогізму. Аргументовано, що майбутня державність пов’язується з орієнтацією на свободу соціальних спільнот та осіб, а також з подоланням таких головних вад суспільного поступу як «бюрократичний абсолютизм» і «демократичний анархізм».

У четвертому підрозділі – «Релігійно-філософський аналіз соціокультурних трансформацій: актуалізація досвіду» – узагальнюються підходи до осмислення революційного та еволюційного шляхів суспільного реформування, цивілізаційного поступу в інтерпретації авторів збірки «Віхи» та інших мислителів досліджуваної доби. Встановлено, що у розумінні проблематики соціокультурних трансформацій представники релігійної філософії історії дотримувались доцільності настанови про поступові суспільні зміни на основі подвижницької діяльності інтелектуальної частини суспільства у сфері духовної культури, що є підґрунтям еволюційного суспільного поступу. Відзначено, що в межах релігійної філософії вибудовувалася філософія діалогу – новий напрям, який набуває потужного розвитку в наш час, слугуючи, зокрема, підставою розв’язання суспільних суперечностей.

ВИСНОВКИ

1. Адекватне теоретичне забезпечення історико-філософських розвідок щодо соціокультурних трансформацій у релігійній філософії здійснюється на основі поліметодологічності з використанням інструментарію герменевтики та феноменології. Поліметодологічність розкривається у взаємодії методів класичної та посткласичної (сучасної) філософії, що пояснюється, по-перше, перехідним станом самої релігійної філософії кінця XIX – початку XX ст., у якій монологічна парадигма мислення поступово змінюється на діалогічну, а, по-друге – необхідністю теоретичного осмислення складних, різноспрямованих процесів цивілізаційно-культурного поступу, усвідомлення кризового стану історичного розвитку та перспектив його подолання на шляху суспільного реформування.

2. Зasadничим для дослідження соціокультурних трансформацій релігійної філософії кінця XIX – початку XX ст. виступає саме поняття «трансформація», трансформації (множина) та похідне – соціокультурні трансформації. В межах гуманітарно-наукового дискурсу, орієнтованого на смисли, даний термін означає соціокультурні перетворення, змінність, зміну усталених процесів, перехід до якісно інших форм буття. Осмислення соціокультурних трансформацій розкривається через поняття «еволюція» та «революція», які є видовими щодо родового поняття трансформації. На рівні поняття «революція» (франц. *revolution*, від пізньолат. *revolutio* – поворот, переворот) така ознака родового поняття, як перетворення, означає докорінну (істотну) зміну інституцій, форм суспільного буття, кардинальну перерву процесу поступовості в суспільних змінах та появу принципово нових соціокультурних форм. Поняття «еволюція» (від лат. *evolutio* – розгортання) означає такі перетворення, які являють собою поступовий незворотній розвиток, спрямований на якісно нові суспільні зміни. Названі поняття є ключовими в осмисленні проблематики релігійної філософії історії кінця XIX – початку XX ст.

3. Ідейні витoki концептуальних підходів до проблем суспільного перетворення у релігійних філософів досліджуваної епохи становлять філософсько-світоглядні позиції М. Данилевського, Г. Зіммеля, С. К'єркегора, К. Леонтьєва, В. Соловйова, О. Шпенглера та ін., під впливом яких були сформовані не тільки вихідні уявлення щодо такої важливої для розуміння соціокультурних перетворень проблеми, як співвідношення у історичному поступі цивілізації та культури, але й засвоєно зміст категорій «культура», «цивілізація», «цільне знання», «сєнс історії», «християнська держава», «прогрес» та ін. У цю ж добу відтворюється розуміння держави як інструменту, за допомогою якого християнство здійснює своє соціальне призначення, що є одночасно і моральним, і релігійним. Попередня епоха залишила наступникам і таку провідну соціально-філософську проблему: яким чином можна забезпечити цивілізаційний поступ у поєднанні з турботою про культуру, збереженням її традицій.

4. Трагізм суспільного поступу К. Барт пов'язує з перманентною кризою, що виникає через втрату в історії відчуття традиції, абсолютного сенсу, ототожнення безумовного із зумовленим. Коли ж певна даність минулого або майбутнього видає себе за безумовне, за носія абсолютного розуму, це створює утопічну свідомість, націлену на тотальне перетворення суспільного світу. Такий революційний утопізм обов'язково породжує феномен новітнього ідолопоклонства. У логічній та теологічній вузькості свідомості цей філософ вбачає причини прищеплення смаку до радикально-ідеологічного мислення. З іменем Е. Трельча пов'язана постановка питання про кризу історизму як явища історичної свідомості модерної епохи. Всупереч модерновим настановам, філософ вважає, що всесвітня історична мета не існує, а у відчутті трагізму історії полягає криза християнської релігії. Запобігання загрози суспільного хаосу, подолання відчуття абсурду історії, Трельч бачить на шляху повернення до християнських істин. На відміну від К. Барта, він приймає у ролі підстави соціокультурних перетворень ліберальний світогляд, обстоює ідеї прав людини і демократичних свобод, вписуючи в контекст суспільного буття й релігію як містичне переживання людиною таємниці життя.

5. Філософія М. Бердяєва поєднує в собі мотиви релігійного та екзистенційно-персоналістичного світоглядів, що позначається й на тлумаченні філософом соціально-філософської проблематики: дуалізм має місце і тут. Персоналізм є у Бердяєва «комюнітарною» системою, в якій обґрунтовується доцільність наступного співвідношення між частинами всесвіту: примат особистості над суспільством, суспільства – над державою, духу – над світом. В історичному розвитку людства філософ виділяє чотири епохи (за станами самосвідомості людини): варварство, культура, цивілізація, релігійне перетворення. Характерні для сучасної йому епохи індивідуалізм та колективізм Бердяєв сприймає як результат процесу атомізації суспільства. У розумінні тодішніх революційних подій філософ виходить з ідеї необхідного розрізнення нетотожних феноменів – політичної та соціальної революцій.

6. Екзистенціальна інтерпретація релігії М. Бубером як зустрічі «Я» з «Вічним Ти» впливає з відчуття трагізму історичного буття людини, що проявляється в тому, що усі відносини людини з іншими з «Я – Ти» перетворюються на відносини «Я – Воно», в яких людина сприймається як річ. У поступі сучасної цивілізації «Воно» перемагає особистісне «Я», а «Вічне Ти» стає об'єктом маніпуляцій. Популярні ідеологічні підходи – індивідуалізму та колективізму – не розв'язують означеної проблеми, а спотворюють людську сутність, створюючи умови або культивування людини, яка обернена на саму себе й не бачить інших, або має місце зважання на спільноту поза увагою до конкретної людини, яка розчиняється в неіндивідуалізованій масі. Концепцію «діалогічної теології» М. Бубера доцільно розглядати як сходинку розвитку філософії комунікації, діалогу, адже справжні події життя людини народжуються саме сферою «між...», у міжособистісному діалозі «Я» з «Ти». Ця сфера «між» як царина спілкування та взаєморозуміння людей слугує умовою і соціокультурних трансформацій.

7. У соціальній філософії Л. Карсавіна поєднуються принципи індивідуалізму та універсалізму, що можливе на підставі створення вчення про «симфонічну особистість», через яку у людині у ролі суб'єкта відбувається збагачення та становлення буття. Зміст історії становить розвиток людства як всеєдиного, всепросторового і всечасового суб'єкта. Вихідну причину такої форми соціальної трансформації, як революція, філософ пов'язує з процесом виродження правлячої верстви, що проявляється у втраті сенсу існування держави, у неприйнятті інтелектуальним прошарком правлячого політичного режиму, у відсутності в широких масах громадян пієтету до влади.

8. Для філософії С. Франка передусім характерним є етичний, філософсько-антропологічний підхід до розуміння та пошуку підстав розв'язання проблем суспільного буття. Наскрізною лінією міркувань філософа є проблема створення умов для моралізації політичних відносин. У розумінні суспільства С. Франк виходить з ідеї подвійної цілісності, виділяючи тут два шари – соборність і суспільність, у яких він вбачає різні аспекти суспільного буття, пов'язані з внутрішнім і зовнішнім моментами розвитку соціальної реальності. Для першого є характерним єдність багатьох «я», для другого – їх відокремленість та розрізненість, існування як множинності окремих людей. Революційні перетворення як радикальні форми оновлення буття, за умови відриву суспільства від релігійного коріння, тлумачаться філософом як смута, що породжує в суспільстві насилля та хаос. Справжній демократичний лад мислиться філософом у зв'язку з утвердженням християнських цінностей.

9. Вихідною настановою І. Ільїна у розумінні людини та суспільного буття є тлумачення людини як істоти цілісної, тобто такої, у якій розум не суперечить почуттю. Діє людина, як і пізнає, доцільно, продуктивно тільки тоді, коли спирається на весь духовно-історичний розвиток людства, а не історично плінні, минущі ідеології, тобто світ перетворюється в культуру і культурою. Духовний досвід людини, пов'язаний з історією культури, відкриває їй шлях не тільки до моральних цінностей (любові, обов'язку), до мистецтва, релігії, а й до права, правосвідомості, державності. Держава є справедливим духовним союзом людей, які мають розвинену правосвідомість та утверджують право у солідарному співробітництві. Розуміння політики як особливої сфери діяльності вимагає зважати на дві можливі її форми: «органічна» політика орієнтується на особистості та прагне вибудовувати умови для їх духовного зросту, для створення умов реалізації культурних запитів; натомість «механістична» політика враховує формальні правила політичної гри, орієнтується на інтереси окремих соціальних груп.

10. Критично переглядаючи просвітницьку ідеологію, П. Флоренський віднаходить у ній підґрунтя можливості підміни в історичному поступі життя як живого процесу абстрактними ідеями. Виходячи з того, що дії людини, її життя задаються певними традиціями, філософ вбачає доцільність орієнтуватися на середньовічний тип культури, який характеризується цілісністю, соборністю, синтетичністю, зв'язком з вольовим початком. Якщо у розв'язанні проблеми суспільного перетворення не виходити з реального стану речей, то це відкриває шлях до втілення в життя утопій. Клітинкою суспільного

буття П. Флоренський вважає «пару друзів», які становлять дієве начало перетворення. Державному будівництву перешкоджають принаймні два фактори: «бюрократичний абсолютизм» і «демократичний анархізм». «Розумна держава» має поєднувати свободу окремих людей і соціальних груп.

11. Розуміння соціокультурних трансформацій у вченнях релігійних філософів означеної доби доцільно розглядати як одну з перших спроб філософської критики загального стану суспільства та, говорячи сучасною мовою, цілісної експертної оцінки суспільно-політичного розвитку суспільства в перші десятиліття ХХ ст. Червоною ниткою крізь дискурс релігійної філософії історії проходить проблема революційного та еволюційного шляхів суспільного реформування. Підходи еволюціонізму та революціонізму розгортаються в конкретних політичних доктринах та ідеологіях, віддзеркалюються у понятті суспільного ідеалу, а також у таких специфічних соціальних конструкціях майбуття, як утопії або в притаманних певній спільноті соціальних міфах тощо – все це стає предметом міркувань релігійних філософів доби. Узагальнюючи існуючі підходи, варто зазначити, що в межах досліджуваної традиції обґрунтовується доцільність еволюційного шляху реформування суспільства, а також формується новий напрям соціально-філософського дискурсу, націленого на діалог як єдину доцільну форму суспільного буття.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у зарубіжних наукових фахових виданнях

і виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

1. Стокалич И.С. Н.А. Бердяев о природе «русской революции» [Текст] / Игорь Святославович Стокалич // Вестник славянских культур: науч.-информ. журн. – № 1 (35), март. – М.: ГАСК. – 2015. – С. 26–34.

2. Стокалич И.С. Философская антропология Н. Бердяева в оценке О. Клемана [Текст] / Игорь Святославович Стокалич // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред . В.М. Вашкевич. – К.: Видавництво «Гілея». – 2016. – Вип. 109 (6) – С. 186–191.

Статті у наукових фахових виданнях України:

3. Стокалич І.С. Цивілізація та культура як категорії соціально-філософського аналізу: М.Я. Данилевський – К.М. Леонтьєв – М.О. Бердяєв – П.О. Сорокін [Текст] / Ігор Святославович Стокалич // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. авіаційний ун-т. – Вип. 2 (20). – К.: НАУ, 2014. – С. 85–89.

4. Стокалич І.С. Л.П. Карсавін як соціальний філософ [Текст] / Ігор Святославович Стокалич // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія» / Ред. кол.: Н. Скотна (головний редактор), О. Ткаченко (редактор розділу) та ін. – Випуск тридцять п'ятий. – Дрогобич: Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. – 2015. – С. 128–138.

5. Стокалич І.С. Соціальні доктрини: аналіз в контексті філософії Срібного віку [Текст] / Ігорь Святославович Стокалич // Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження. – № 33. – К.: ЦГО НАН України. – 2016. – С. 253–265.

6. Стокалич І.С. Образ «Великого інквізитора» Ф.М. Достоєвського у філософії Срібного віку [Текст] / Ігорь Святославович Стокалич // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. – Вип. 1 (10). – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2016. – С. 236–243.

7. Стокалич І.С. Ідея прогресу: осмислення у філософії Срібного віку [Текст] / Ігорь Святославович Стокалич // Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження. – № 34. – К.: ЦГО НАН України. – 2017. – С. 212–222.

**Статті в інших наукових виданнях
і тези доповідей на наукових конференціях:**

8. Стокалич І.С. Истина торжествующая и тьма: анализ проблемы П.А. Флоренским [Текст] / Ігорь Святославович Стокалич // Творчість о. Павла Флоренського у контексті філософії та культури російського Срібного віку. Вип. 19. Матеріали Міжнародної наукової конференції 4-6 жовтня 2012 р. / Ред. колегія: В.С. Возняк (головний редактор), В.В. Лімонченко, О.А. Ткаченко, В.С. Мовчан. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – С. 201–207.

9. Стокалич І.С. Осмысление социально-философской проблематики в философии «русского религиозного ренессанса»: актуализация темы [Текст] / Ігорь Святославович Стокалич // Філософія у сучасному соціумі: Матеріали міжнародної наукової конференції 24-26 квітня 2013 року, Донецький національний університет, м. Донецьк. – Том II. – Донецьк: ДонНУ, 2013. – С. 105–106.

10. Стокалич І.С. Семен Франк про засади суспільного буття [Текст] / Ігорь Святославович Стокалич // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Випуск 726-727. Філософія. – Чернівці: Чернівецький національний університет. – 2014. – С. 174–179.

11. Стокалич І.С. Духовні підстави побудови суспільства: концепція І.О. Ільїна [Електронна публікація] / Ігорь Святославович Стокалич // Гуманітарний журнал. – № 3-4. – Дніпропетровськ: НГА. – 2014. – С. 80–85.

12. Стокалич І.С. К.Н. Леонтьев о культуре и классической философии: интерпретация позиции мыслителя Н.А. Бердяевым [Текст] / Ігорь Святославович Стокалич // Рецепція ідей Канта у філософії та культурі російського Срібного віку: Матеріали Міжнародної наукової конференції 2014 р. / Ред. колегія: В.С. Возняк (головний редактор), В.В. Лімонченко, О.А. Ткаченко, В.С. Мовчан. — Дрогобич: видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. – С. 297–306.

13. Стокалич І.С. Людина як предмет соціальної філософії С.Л. Франка [Текст] / Ігорь Святославович Стокалич // Перші академічні читання пам'яті Г.І. Волинки: «Філософія, освіта, наука». Матеріали міжнародної науково-

практичної конференції 15-16 травня 2015 р. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – С. 49–52.

14. Стокаліч І.С. Суспільний ідеал і суспільна криза: аналіз проблематики у філософії ХХ ст. [Текст] / Ігор Святославович Стокаліч // Релігія. Філософія. Культура: матеріали Міждисциплінарної всеукраїнської науково-теоретичної конференції (м. Чернігів, 29 жовтня 2015 р.). – Чернігів : ЧНПУ, 2016. – С. 153–156.

АНОТАЦІЇ

Стокаліч І.С. Соціокультурні трансформації в релігійній філософії кінця ХІХ – початку ХХ століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2019.

Дисертація присвячена дослідженню соціокультурних трансформацій в релігійній філософії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Встановлено, що особливість концепцій релігійної філософії історії полягає в орієнтації на еволюційний шлях перетворень, коли незворотні та якісно нові соціокультурні зміни досягаються шляхом реформ, які спираються на одночасно моральну і релігійну соціальну справу, на ідею духовного переображення самої людини.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому вперше комплексно розроблено проблему соціокультурних трансформацій у межах релігійної філософії, виявлено духовно-культурні засади суспільних перетворень, розкрито проблематику осмислення еволюційних та революційних суспільних змін, представлених у вченнях релігійних мислителів.

Ключові слова: соціокультурні трансформації, революція, еволюція, реформи, цивілізація, культура, рецепція ідей релігійної філософії історії.

Стокаліч І.С. Социокультурные трансформации в религиозной философии конца ХІХ – начала ХХ века. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05 – история философии. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2019.

Диссертация посвящена исследованию социокультурных трансформаций в религиозной философии конца ХІХ – начала ХХ века. Установлено, что особенность концепций религиозной философии истории заключается в ориентации на эволюционный путь преобразований, когда необратимые и качественно новые социокультурные изменения достигаются путём реформ, которые опираются на одновременно моральное и религиозное социальное дело, на идею духовного преобразования самого человека.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые комплексно представлена концептуализация процесса социокультурных трансформаций в рамках религиозной философии, выявлены духовно-

культурные основы общественных преобразований, раскрыта проблематика осмысления эволюционных и революционных общественных изменений, представленных в учениях религиозных мыслителей рубежа XIX-XX вв.; раскрыт практический потенциал историко-философского знания.

Показано, что осмысление сложных кризисных состояний общества и перспектив его реформирования требует полиметодологического подхода, то есть взаимодействия методов классической и постклассической философии, демонстрирующих переход от монологической парадигмы мышления к диалогической. Установлено, что сложность, разнонаправленность процесса реформирования общества для своего осмысления требует интерпретации таких категорий, как «общественный идеал», «культура», «цивилизация», «социокультурные трансформации», «революция», «эволюция», «реформа», «восстание», «прогресс», «регресс» и др. Раскрыто, каким образом принципы эволюционизма и революционизма проявляются в социально-политических доктринах, идеологиях, утопиях, социальных мифах.

На основании проведенного исследования доказывается, что трагизм истории, кризисное состояние общества, отмеченное большинством религиозных философов конца XIX – начала XX вв., можно преодолеть, согласно их учениям, путем «возвращения» обществ к религиозному мировоззрению. Это позволило бы преодолеть идеологический утопизм, сориентированный на утвердившуюся в тогдашнем общественном сознании «религию человека», допустившую подмену вечного, абсолютного преходящим, изменчивым, сиюминутным. Обобщаются суждения религиозных философов о путях социокультурных трансформаций, на основании чего утверждается, что преобразования общества связываются с решением проблемы человеческой экзистенции на основании преодоления «религии человека» религией Божьего Откровения (К. Барт), с сохранением «наивысшего значения» христианской религии в современной культуре (Э. Трельч), с развитием персонализма как «коммунитарной» мировоззренческой системы, в которой обосновывается примат личности над обществом, общества – над государством, духа – над миром (Н. Бердяев); с преодолением таких идеологических подходов как индивидуализм и коллективизм и ориентацией на «сферу “между”», в пределах которой происходят подлинные события человеческой жизни (М. Бубер); с формированием феномена «симфонической личности» как основания исторического развития вне революционного порядка изменений (Л. Карсавин); с созданием социальных условий для внесения морали в общественно-политические отношения и преодолением радикально-революционных форм обновления общественного бытия, порождающих в обществах смуту и хаос (С. Франк); с построением государства как справедливого духовного союза людей, имеющих развитое правосознание, и ориентированного в своём развитии на вечные духовные основы, такие как вера, любовь, свобода, совесть, семья, родина (И. Ильин); с преодолением таких факторов общественного бытия как «бюрократический абсолютизм» и «демократический анархизм», а также тенденции понимать человека как отдельный «атом», и соответственно – с культивированием в качестве ячейки

общественного развития такого начала как «пара друзей», имеющего принципиальное значение в формировании общественных отношений (П. Флоренский).

В результате концептуально-аналитического осмысления проблемы социокультурных трансформаций в религиозной философии рубежа XIX – XX вв. сделан вывод: во-первых, в исследованной традиции обосновывается положение о целесообразности постепенных общественных изменений на базе подвижнической деятельности интеллектуальной части общества в сферах культуры, образования, права, науки, т.е. утверждается целесообразность эволюционного пути реформирования общества; во-вторых, в рамках самой религиозной философии прослеживается тенденция к формированию нового направления социально-философского дискурса – философии диалога, приобретающей всё большее актуальное значение для развития современной культуры и цивилизации.

Ключевые слова: социокультурные трансформации, революция, эволюция, реформы, цивилизация, культура, рецепция идей религиозной философии истории.

Stokalich I.S. Socio-cultural transformations in the religious philosophy of the late nineteenth and early twentieth centuries. – Manuscript.

Dissertation for the Candidate of Sciences in Philosophy degree, specialty 09.00.05 – History of Philosophy. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to the research of socio-cultural transformations in the religious philosophy of the late nineteenth and early twentieth century. It is established that the peculiarity of the concepts of the religious philosophy of history lies in the orientation towards the evolutionary path of transformation, when irreversible and qualitatively new socio-cultural changes are achieved through reforms that rely on simultaneously moral and religious social affairs, on the idea of spiritual transformation of the person himself.

The scientific novelty of the research is that the problem of socio-cultural transformations for the first time in the framework of religious philosophy was developed in a complex way, the spiritual and cultural foundations of social transformations were revealed, the problems of comprehension the evolutionary and revolutionary social changes that are presented in the teachings of religious thinkers were revealed.

Key words: socio-cultural transformations, revolution, evolution, reforms, civilization, culture, reception of ideas of religious philosophy of history.

Підписано до друку 10.01.2019 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 009
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.